

Веселин Вучков
Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград
Нов български университет, София

Veselin Vuchkov
South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad
New Bulgarian University
[veselinvuchkov@gmail.com]

Едно институционално усилие: близки спомени. Или как бе съхранен архивът на българската Държавна сигурност

Abstract: *The article provides an analysis of a turning point from the most recent history of Bulgarian state institutions: the organized transfer of the archive of the Committee for State Security from the storage facilities of the Ministry of Interior to the new storage facility of the independent dossier Committee. This happened over the course of the 2010-2011 period. A special organization was established for this purpose, which includes senior and executive level officials. The complete organization and control efforts were assigned by the Ministry of Interior to the deputy minister Veselin Vuchkov, who is the author of this text. The text presents the primary reasons for this complex institutional effort, its social meaning, the practical difficulties involved therein, and the consequences over the short and long term. In parallel to this process, the historical police archive (for the period 1923 – 1944), which was created outside of the scope of the Committee for State Security, was also handed over in an organized manner; it was directed to the Archives State Agency with the Council of Ministers. The handover of these two archives from the Ministry of Interior to the respective departments ensures their use for research purposes, their reasonable preservation, and gradual digitalization.*

Key words: *Archive of the Ministry of Interior; Committee for State Security; announcing affiliation of citizens to the secret service; historical police archive*

Предистория

Архивното наследство на България съхранява една специфична своя разновидност: материалите, създадени по повод функциони-

рането на т. нар. Държавна сигурност. Десетилетните организационни превъплъщения на едно от най-ярките звена по обезпечаване вътрешната сигурност на тоталитарната „Народна“ република не са обект на настоящия анализ. Ще бъде маркирано единствено, че институцията „Държавна сигурност“ десетилетия наред (1944 г. – 1989 г.) е звено на Министерството на вътрешните работи, разполагащо със значителна вътрешна автономия. Служителите от отделните структури на ДС постепенно увеличават своето количество и правомощия, а самата конструкция пази относителна вътрешна обособеност, включително чрез специален заместник-министър. Градирането на влиянието може да се открие, ако проследим промените в органиграмата на ДС: от отдел съм дирекция „Народна милиция“ при МВР непосредствено след 9-и септември 1944 г. към дирекция „ДС“ в главната дирекция на милицията през м. април 1947 г. и т. н. Това е скрепено, разбира се, чрез съответни привилегии на служителите с оглед допълнително обезпечаване на нужната лоялност.¹ За един кратък тригодишен период от време (1965 г. – 1968 г.) Държавна сигурност е изведена от структурата на Вътрешното министерство и подчинена директно на Министерски съвет, но забелязаните недостатъци, прерастващи понякога в „пориви“ за постигане на „всесилност“, бързо принуждават държавното и партийното ръководство да отменят реформата и „приютят“ отново структурата в МВР.² Най-траен характер има структурата от 1969 г. до 1990 г. (м. февруари), включваща две главни управления, четири управления и пет самостоятелни отдела.

Демократичният повей в края на 1989 г. и началото на 1990 г. постави на дневен ред най-напред необходимостта от формалното разформироване на структурите на Държавна сигурност. Това бе сторено непланирано и без наличие на (поне) средносрочна визия за създаване на нови служби за сигурност. Ясна законова база не

¹ Дори в наши дни в някои професионални среди не е отшумял споменът от привилегията служителите по линия на ДС да полагат т. нар. *първа категория труд*, свързана с ранно пенсиониране и по-високи заплати, в сравнение със служителите по линия на „народната“ милиция, работещи т. нар. *втора категория труд*.

² Най-детайлно организационните трансформации са представени в два от документалните сборници, издавани от Комисията по досиетата в поредицата „Из архивите на ДС“: а) „ДС – структура и основни документи“. С., 2010 (№ 2 от поредицата); б) „Военното разузнаване през комунизма“. С., 2012 (№ 9 от поредицата).

беше изградена, а това – за съжаление – бележи състоянието на сектора за сигурност и в следващия четвърт век. Структурите на ДС бяха разформировани, но това бе формално начинание като резултат на нови демократични усилия, зад което се прикриват запазени сфери на влияние. На базата на старите структури на ДС и след промяна на наименования бяха създадени нови звена, които на практика запазиха предишни порядки като кадрови състав и функционални особености.³

Ала какво се случи с огромния архивен фонд на бившата Държавна сигурност? В първите месеци на 1990 г. бе проведено унищожаване на част от този архив на основата на специална министерска заповед⁴, което по-късно стана повод за възбуждане и на наказателно производство със съответни обвинения за извършени престъпления. Към наказателна отговорност бяха привлечени министърът на вътрешните работи ген. Семерджиев и началникът на архива в МВР ген. Серкеджиева, а самото наказателно дело се разви с променлив успех от гледна точка на държавното обвинение. Сходно по характер и резултат наказателно производство се проведе и срещу последния началник на отдел 06 „Антидържавни прояви“ в Шесто управление на ДС за борба с идеологическата диверсия о. р. капитан Димитър Иванов, а на по-късен етап и срещу бившия директор на Националната разузнавателна служба (предишното Първо главно управление на ДС) ген. Бриго Аспарухов. Всъщност по силата на посочената министерска заповед са унищожени разнообразни по

³ Трансформациите на звената ДС са обект и на научен изследователски интерес в по-ново време. Вж. например: **Янчев, В.** Службите за охрана в България. От Княза до Президента (1879 – 2013). С., УИ „Св. Кл. Охридски“, 2013, 224 с.; **Кръстев, Г.** Разузнавателните служби на България: възникване, развитие, перспективи. С., Военно издателство, 2006, 192 с.; **Станчев, Ст., Р. Николов, Й. Баев.** История на българското военно разузнаване, том 1. С., изд. Изток-Запад, 2017, 300 с.; **Баев, Й.** История на българското военно разузнаване, том 2. С., изд. Изток-Запад, 2019, 445 с., и др.

⁴ Строго секретна от особена важност Заповед рег. № IV-68, утвърдена на 29-и януари 1990 г. от министъра на вътрешните работи ген. Ат. Семерджиев (докладната записка е с автор зам.-министърът на вътрешните работи ген.-лейт. Ст. Савов). Той е министър в правителството на Андрей Луканов, по това време се провежда Кръглата маса между БКП и опозиционните партии и движения с цел очертаване на перспективи за демократизация. Пак по това време се развиват бурни събития и в „братска“ ГДР: на 15-и януари 1990 г. граждани окупират Централата на ЩАЗИ в Източен Берлин и предотвратяват унищожаването на досиетата.

характер архивни единици по линия на Държавна сигурност: лични дела на агенти – както на централно ниво в МВР, така и по регионални дирекции (общо за страната 32 113 архивни дела на агенти, което представлява 41,5 % от общия брой); разработки на обекти (общо за страната унищожени 28 518 бр. разработки, което представлява 30 % от общия брой); работни дела на агенти; литерни дела; дела за съдържатели на явочни квартири; осведомители и пр.⁵ *Общо от всички фондове за няколко месеца след издаването на министърската заповед през м. януари 1990 г. са унищожени 134 102 бр. архивни дела по линия на ДС, което представлява 40,3 % от всички дела.*⁶

Независимо от това – милиони архивни единици останаха запазени и на съхранение в службите, които наследиха старите структури на ДС. Постепенно общественото внимание бе насочено и към архивите на ДС, а по този начин бе култивиран и съответният политически интерес.

Законово осигуряване

Усилията на политическата система в България след 1989 г. за съхраняване на архива на ДС бяха разнопосочни и с променлив успех. Това се дължи преди всичко на липсата на осъзнат обществен консенсус. Подобен недостатък не остана незабелязан от страна на факторите, които щяха да осъществят явна или прикрита съпротива срещу подобно начинание. Може да се обобщи, че първоначалните призови този архив да бъде доунищожен с оглед гарантиране на мирен преход към демокрация, не срещнаха одобрение. От дистанция на времето следва да се признае, че необходимото обществено одобрение не срещна и идеята за лустрационни действия срещу бившите служители на Държавна сигурност.

Все пак – законови опити за изсветляване дейността на бившата ДС (особено когато иде реч за заемане на публична обществена

⁵ Малко преди това, през м. декември 1989 г., Първо главно управление на ДС (външнополитическото разузнаване), което има самостоятелен архив и оперативен отчет, съставя своя комисия за прочистване на досиетата (от оперативни работници на обществени начала).

⁶ Статистиката е общодостъпна и проверима, тя почива предимно върху съдържанието на специална справка на дирекция „Информация и архив“ в МВР от 1994 г. Тази справка, както и цитираната заповед, се съхраняват в централизирания архив на Комисията по досиетата. Прецизността изисква да кажа, че са налични протоколи за унищожаване на очертанния обем от досиетата.

длъжност) и съхраняване на останалия незасегнат от унищожаване вътрешноведомствен архив в периода от 1989 г. до 2006 г., бяха направени. Всъщност става дума за две отделни теми, които, обаче, са органически свързани: а) осветляване (оповестяване) на принадлежност към бившите структури на Държавна сигурност на лица, заемащи важни обществени рангове в една демократична и правова държава; б) съхраняване и осигуряване на ползване на архивите на бившата Държавна сигурност. Неизбежен е изводът, че оповестяване на принадлежност към бившите структури на ДС ще е възможно само на база съхранен и изследван архивен доказателствен материал; т. е. двете теми взаимно се обуславят.

Лаконичната *хронологична рамка* следва да очертае следната законова картина за периода от 1989 г. до 2006 г.:

Първият закон е от 1997 г. и носи наименованието „Закон за достъп до документите на бившата Държавна сигурност“ (ЗДДБДС). *Вторият* законов нормативен акт е от 2001 г. и има за наименование „Закон за достъп до документите на бившата Държавна сигурност и бившето Разузнавателното управление на Генералния щаб“ (ЗДДБДСБРУГЩ). През 2002 г. е приет *трети* законов нормативен акт, който, макар да има за конкретен предмет (сравнително) отделна материя, на практика директно навлиза в тематиката за работа с архиви на бившата ДС: „Закон за защита на класифицираната информация“ (ЗЗКИ). Това е така, защото с преходна и заключителна разпоредба на ЗЗКИ предишният закон е отменен безцеремонно с всички съпътстващи последици – прекратяване дейността на комисията, създадена по силата на ЗДДБДСБРУГЩ, а правомощията ѝ не преминават нито към новосъздадената ДКСИ (Държавна комисия за сигурността на информацията), нито към друг държавен орган. В края на 2006 г. е приет действащият и в момента (*четвърти* по ред) „Закон за достъп и разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и Разузнавателните служби на Българската народна армия“ (ЗДРДОПБГДСРСБНА), добил популярност като „Закон за досиетата“ (по подобие на едноименната Комисия).

Независимо от несъвършенствата на законите от периода след 1989 г., тяхна отличителна черта е наличие на някакви законови правила за работа с тези специфични архивни фондове, включително и чрез администриране на изводите за принадлежност посредством ръководни комисии. Самият факт, че става дума за *законали* като вид нормативни актове е своеобразен пробив, доколкото цялата

нормативна база от 45-годишния тоталитарен период по този повод включваше *подзаконови* актове, скрепени с гриф за *секретност*.⁷ Що се отнася до архивите на Държавна сигурност – законите до 2006 г. не успяха да постигнат убедителен резултат относно тяхното централизиране и отваряне за широка изследователска дейност.

Намирам за полезно да разкажа лаконично за организирането на архива на Държавна сигурност за периода след 1944 г.⁸

През 1945 г. е структурирана Специализирана служба „Картотеки и досиета“ към Дирекцията на народната милиция, а това се случва на основата на „Правилник за службите на картотеките“ със следните раздели: досиета и картотеки за лица, картотеки за лица и други обекти, общи разпореждания. През 1947 г. се създава Служба „Картотеки и досиета“ към отдел 04 „Държавна сигурност“, а през 1948 г. наименованието вече е „Служба картотеки и архив“. През 1949 г. Служба „Картотеки и архив“ преминава към Централното управление на Държавна сигурност.

През 1951 г. архивното звено укрепва: създава се специално отделение към 14-ти отдел на ДС, където се съхраняват архиви на полицията, на разузнавателните и контра-разузнавателните органи на царската армия, на разпуснатите политически партии, организации и центрове; там са включени и архивни лични дела на ръководния състав на Министерството на вътрешните работи и народното здраве до 1944 г., както и полицейски, съдебни и затворнически досиета на членове на БКП до 9-и септември 1944 год.

През 1963 г. е създаден самостоятелен отдел (трети) към Държавна сигурност с наименование „Картотека и архив“.

Императивен е изводът, че съхраняваният архив по линия на ДС до 1989 г. е с ограничен достъп, а малка част от него е достъпна за ограничен кръг лица и по ограничени теми (предимно за про-

⁷ Изследвайки йерархията на нормативните актове, включително и през тоталитарно време, трудно бихме определили правилата за работа на т. нар. Държавна сигурност дори като нормативни актове в истинския смисъл на думата, или поне някои от тях.

⁸ Архивни фондове по линия на т. нар. Обществена безопасност във всичките й разновидности съществуват, разбира се, и преди 1944 г. Това не е обект на настоящия анализ. Понятно е за изследователите, боравещи с архива на комисията по досиетата, защо понякога в архивните единици, подготвени за ведомствена употреба след 1944 г., се съдържат немалко материали и отпреди 1944 г.

пагандни цели и в по-малък обем – за изследователски или творчески цели).⁹

Законът от 2006 год.

Законът от края на 2006 г. с дългото наименование ЗДРДОПБГДРСБНА (т. нар. „Закон за досиетата“) е първият нормативен акт от най-висок ранг, който по недвусмислен начин регламентира създаване на Централизиран архив на документите на т. нар. Държавна сигурност.¹⁰ Впрочем това е и първият закон, който предвижда предаване на документи по линия на ДС от Министерството на вътрешните работи към външна структура.

Не е необходимо тук да пресъздавам общественото-политическата атмосфера, съпътствала създаването на този закон. Понякога низ от случайни събития има за последица дълготраен позитивен резултат. За кратък период от време общественото внимание бе приковано от медийни скандали по повод избирателно оповестяване на досиета на ДС и оповестяване на принадлежност към тоталитарни структури на журналисти, политици и т. н. „Избирателното“ поведение дори на министъра на вътрешните работи по това време, разполагащ с огромния архив по линия на Държавна сигурност, не остана незабелязано. Всичко това породило относително единомислие в политическите среди за прекратяване на тази порочна практика на избирателност и тенденциозност при боравенето с архивите на тоталитарните служби до 1989 г.; нещо повече – дори политически сили с враждуващи позиции (по този повод) притъпиха своите различия и пристъпиха към солидна законова регламентация. Централно място в това позакъсняло законово усилие зае и съдбата на архива на Държавна сигурност.

Напомнянето за доминиращото единомислие по тази важна тема на почти всички политически сили в българското Народно събрание в края на 2006 г. е необходимо; това, освен всичко друго, е и поука: само по-категорични и принципни решения могат да „развържат“ сложни и неочаквани възли от противоречия. Мисля, че политическите сили в лицето на Българската социалистическа пар-

⁹ Това се отнася не само за архива на Държавна сигурност (като част от архива на МВР), но и за целия архив на Вътрешното министерство за посочения период.

¹⁰ Пълното наименование на нормативния акт е: *Закон за достъп и разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия.*

тия и Движението за права и свободи са преценили един своеобразен риск: *неконтролируемото „вадене“ на досиета от архива на ДС, особено когато този архив е в патримониума на политик с нагласи против принципно решение на въпроса (имам предвид министъра на вътрешните работи), носи много повече опасности в сравнение с идеята този сложен въпрос по управление и ползване на най-чувствителния тоталитарен архив да бъде поставен на масата за решения.*

Това още веднъж обяснява относително пълното единодушие по темата при обсъждането на внесените законопроекти в 40-то Обикновено народно събрание през лятото на 2006 г. (както по парламентарни комисии, така и в пленарна зала на първо и на второ четене). На първо четене в пленарна зала на Народното събрание е проведено обсъждане и гласуване на 29-и август 2006 г., а внесените законопроекти са били три – на депутатата Касим Дал и други депутати (ДПС), на депутатата Петър Стоянов и други депутати (ОДС), на депутатата Иван Костов и други депутати (ДСБ). Водеща е била Комисията по вътрешна сигурност и обществен ред. Проектът на И. Костов и др. е бил внесен в началото на м. май 2006 г., проектът на П. Стоянов и др. е бил внесен в края на м. юни с. г., проектът на К. Дал и др. е бил внесен в началото на м. август с. г. В пленарна зала докладчикът. Н. Свиначков споделя разискванията във вътрешната комисия: „Касим Дал изтъкна, че проектът създава достатъчно гаранции за недопускане на спекулативно манипулиране чрез избирателно отваряне на едни или други архивни материали, а по този начин се защитават права и свободи на българските граждани“. В комисията е надделяло мнението, че е възможно обединяването на трите проекта, като се създаде след първо гласуване работна група. Красноречив е резултатът от гласуването във вътрешна комисия в подкрепа и на трите проекта, състояло се на 9-и август 2006 г.: 20 гласа „за“, без „против“ и „въздържали се“. Подобно е развитието и в пленарна зала при гласуване на трите проекта – няколко депутати (от коалиция „Атака“, независими, от БСП и др.) изказват съображения против проектите, ала в крайна сметка и трите проекта са приети с подбаващи мнозинства.¹¹

¹¹ Вж. Стенограма от извънредно пленарно заседание, проведено на 29-и август 2006 г. (вторник): <https://parliament.bg/bg/plenaryst/ns/2/ID/191>. В 40-то ОНС са представени седем парламентарни групи: Коалиция за България, Национално движение Симеон Втори, Движение за права и свободи, Коалиция Атака,

На 6-и декември 2006 г. (сряда) на второ четене в пленарна зала е обсъден и гласуван обобщеният проект. Появилите се противоречия относно някои проблемни текстове не възпрепятстват приемането на отделните норми (текст по текст) с различни мнозинства.¹²

Ще напомня накратко някои основни положения от Закона по интересуващата ни тема.¹³

Конкретно са дефинирани т. нар. „публични длъжности“ по смисъла на закона (чл. 3, ал. 1) и т. нар. „публични дейности“ (чл. 3, ал. 2), които попадат в категорията на задължителна проверка и евентуално оповестяване на принадлежност към структури на Държавна сигурност (ако бъде установена такава принадлежност).¹⁴ Създадена е и специална Комисия като независим колегиален държавен орган, която осъществява политиката на страната по разкриването, обявяването и съхраняването на документите на ДС; нейните членове се избират поименно от Народното събрание с мандат от пет години, а при определянето на състава на Комисията никоя от представените в парламента партии и коалиции не може да има мнозинство (чл. 5, ал. 2). Основната обществена роля на Комисията е да оповестява установена принадлежност към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, като законът прецизно описва спрямо кого и по каква процедура става това. Уредена е и изследователско-издателската дейност на комисията, достъпът до документите и др.

Ала основно място е отделено на създаването на *Централизиран архив на документите на Държавна сигурност и на разузнавателните служби на Българската народна армия* (чл. 1, ал. 3; Глава четвърта и др.). Всъщност, останалите аспекти от дейността на новосъздадената Комисия ще бъдат невъзможни за изпълнение, ако липсва централизирано архивно звено по събиране, съхраняване и анализиране на документи.

Обединени демократични сили, Демократи за силна България и Български народен съюз. След конституирането някои депутати се обявяват за независими, а в началото на 2009 г. е образувана нова група: Ред, законност и справедливост.

¹² Вж. Стенограма от пленарно заседание, проведено на 6-и декември 2006 г.: <https://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/55/ID/234>.

¹³ Законът е обнародван в „Държавен вестник“ на 19-и декември 2006 г. в неговия брой 102.

¹⁴ Впоследствие през годините понятието бе разширено чрез добавяне на нови длъжности и дейности.

Какво се случи след м. юли 2009 г.?

Намирам за показателно да се разкаже за видимите и невидимите съпротиви срещу работата на Комисията по досиетата дори и по времето на действието на нормативен акт с ранг на закон.

Ще спомена два от сроковете, упоменати в преходните и заключителни разпоредби на закона. *Държавните органи (в лицето на техните ръководства), които съхраняват архивни единици по линия на ДС (министър на вътрешните работи, министър на правосъдието, министър на отбраната, министър на външните работи, директор на Националната разузнавателна служба, началник на Националната служба за охрана, директор на Националната следствена служба, председател на Главно управление на архивите и директор на Националния военен архив) носят законово задължение да окомплектоват и предадат на Комисията архивните документи по линия на ДС, а поставеният нормативен срок за това е осеммесечен от влизането на закона в сила (§ 8 от преходните и заключителни разпоредби); с други думи, най-късно до края на 2007 г. предаването на документите на ДС към Комисията следваше да е приключило. Въведен бе и срок (три-месечен) на Главно управление на архивите да бъдат предадени документите, създадени от дейността на полицията, и съдебните дела на областните, военните и военнополовите съдилища, образувани в периода от 1-ви януари 1923 г. до 9-и септември 1944 г. (§ 14, ал. 1 от преходните и заключителни разпоредби); с отделен протокол и в същия срок следва да се предадат и инвентарните описи заедно с картотеката с имената на лицата, разработвани от полицията и осъдените по дела на областните, военните и военнополовите съдилища (ал. 3).*

Цялото общественополитическо и законово усилие около създаването на Комисията по досиетата всъщност се концентрира около архива на Държавна сигурност – този архив трябва да бъде събран на едно място. Независимо от поставените законови срокове, в продължение почти три години изискването за предаване на архивните документи от страна на институциите не бе изпълнено. А това в голяма степен подронваше работата на Комисията – вместо да анализира „собствени“ документи, съхранявани в собствен Централизиран архив, в продължение на години тя се бе превърнала в нещо като координатор на куриери, които „посещаваха“ съответни институции, непредали архива, за да може Комисията да оповести резултат от свои проверки.

Това, разбира се, бе нетърпимо положение.

Двустранни споразумения; практически процес

Мога да очертая *кратка хронологична рамка* за усилията на институцията, в която след края на м. юли 2009 г. имах честта да заемам висок политически пост.¹⁵ Справедливостта изисква да се признае пълната политическа подкрепа от страна на управляващото мнозинство в Народното събрание, от страна на премиер и вицепремиери по тази важна (жизнено важна!) тема – подреждането на архива на Държавна сигурност в специално изградено Централизирано хранилище в гр. Баня. Това се крепеше, разбира се, върху наличното обществено доверие към този процес.

През м. април 2010 г. бе подписано специално тристранно споразумение между Министерството на вътрешните работи, Комисията по досиетата и Държавна агенция „Архиви“. Целта на споразумението е създаване на организация за предаване на архива по линия на Държавна сигурност от МВР към Комисията по досиетата, както и предаването на т. нар. *исторически полицейски архив* от периода 1923 г. – 1944 г. към Държавния архив. Подписите бяха положени от вицепремиера и вътрешен министър Цветан Цветанов, председателя на Комисията по досиетата Евтим Костадинов и председателя на Държавна агенция „Архиви“ проф. Георги Бакалов. По този начин се създаде нов импулс за изпълнение на законовите изисквания, останали нереализирани почти три години.¹⁶ Всъщност, общественият смисъл на Закона за досиетата от 2006 г. би отслабил своето значение, ако подобно начинание не бе поставено в актуалния дневен ред на МВР.¹⁷

¹⁵ Авторът на настоящия текст бе заместник-министър на вътрешните работи в периода от 2009 г. до 2013 г., като ресорните му отговорности включваха: архив на МВР, нормотворческа дейност, международно сътрудничество на МВР, диалог със Съвет на Европа и Европейски съюз и др. Следват два кратки мандата в два последователни парламента (2013 г. – 2015 г.) в парламентарната група на ГЕРБ (гражданска квота). От м. ноември 2014 г. до м. март 2015 г. авторът на настоящия текст бе министър на вътрешните работи; подава оставка като министър и депутат поради противоречия с премиера относно реформите в МВР.

¹⁶ На автора на настоящия текст бе възложена цялостната координация по линия на МВР по предаването на тези два архива.

¹⁷ МВР бе първото българско министерство, което въведе по това време чрез подзаконов акт изискване за предварителна проверка за принадлежност към ДС на лица, които кандидатстват в конкурсна процедура от определено кадрово ниво нагоре. Бе допълнен и законът: включена бе длъжността от началник на сектор нагоре (в йерархията) сред понятието за публична длъжност.

Предаването на двата архива от МВР към институциите, които са законово призвани да ги съхраняват, има, освен всичко друго, и още една положителна последица, която сякаш се пренебрегва. Условията, в които бяха съхранявани двата архива (неподходящи помещения в сгради на МВР, които не отговарят на изискванията на архивното дело), налагаха ново междуинституционално сътрудничество, заради добра перспектива за запазване, обработка и съхраняване.

Непосредствено след подписването на споразумението започна ежедневна активна практическа дейност.

Т. нар. исторически полицейски архив от периода 1923 г. – 1944 г. бе предаден от МВР към Държавния архив за времето от м. май 2010 г. до м. декември 2010 г. Той съдържа безценни от изследователска гледна точка архивни единици. Тези материали от най-новата българска история послужиха като основа Държавна агенция „Архиви“ да проведе процес на дигитализация, а към посочените архивни единици има най-голям обществен интерес.¹⁸

По-дългосрочно бе усилието по предаване архива на ДС. Това е обяснимо, предвид количествените характеристики, а и предвид необходимостта да се правят някои доуточнения във връзка с неговото разпокъсване поради настъпили (многократно) след 1989 г. институционални реформи.¹⁹ *Крайната цел, която последователно*

¹⁸ Ще споделя някои емпирични данни: към м. август 2010 г. към ДА „Архиви“ при МС бе предаден целият справочен апарат (картотеки, инвентарни описи, каталози, дела от фонд „Полицейски архив“ и др.); 120 392 архивни единици от подфонд „Лични и съдебни дела“ бяха прегледани, сверени по архивни регистри и предадени към Държавния архив (това се направи приоритетно заради големия изследователски интерес); това се отнася и за 1 537 архивни единици от фонд „Народен съд“; в следващите няколко месеца бяха предадени и 23 838 архивни единици от подфонд „Общи дела“, както и архивни единици от фонд „Полицейски архив“; бяха предадени и филмите, на които са заснети част от архивните дела. Вж. официална информация по този повод:

https://www.mvr.bg/press/%D0%B0%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B0-%D0%B8%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F/%D0%B0%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B0-%D0%B8%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%BB%D0%B5%D0%B4/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/news100813_02

¹⁹ Например някои от материалите бяха попаднали в ДАНС (Държавна агенция за национална сигурност към МС), създадена на 01-ви януари 2008 год. Подобни

бе преследвана през тези няколко месеца, бе веднъж завинаги болезнената тема за архива на ДС да бъде затворена. Това бе политико-исторически шанс, който не биваше да бъде пропускан. Би могло да се обобщи с най-висока степен на сигурност, че след лятото на 2009 г. съвкупното архивно наследство на Държавна сигурност бе съхранено във ведомствения архив на вътрешното министерство, а след това поетапно бе предаден в пълен обем към Комисията.

Реалното предаване архива на ДС започна през м. април 2010 г. съобразно утвърдени от мен план-графици, като най-напред бяха предадени картотеките на секретните сътрудници, след това – картотеките на обектите на ДС, научно-справочният апарат на оперативния архив на ДС и т. н.²⁰ Започна активна работа по предаване документите на ДС и в Областните дирекции на МВР из страната: към м. декември 2010 г. бяха предадени на Комисията по досиетата 100 % от материалите по линия на ДС от областните дирекции на МВР.

Към пролетта на 2011 г. бяха предадени 733 000 архивни дела от областните дирекции на МВР, 210 000 архивни дела от т. нар. оперативен архив, съхраняван в Дирекция „Информация и архив“ на МВР в гр. София, както и 12 фонда от т. нар. служебен архив в същата централна дирекция (също и някои архивни документи по определени теми).²¹ До края на 2011 г. останаха за предаване около 170 000 архивни единици от страна на МВР – по линия на т. нар. служебен архив и т. нар. партийен архив.

Посочената безстрастна статистика крие зад официалната завеса всъщност целенасочено усилие на служители на МВР (както в

перипетии се забелязаха и при създаването на Държавна агенция за технически операции към МС (ДАТО) през лятото на 2013 г.

²⁰ Става дума за т. нар. картончета, разпределени по касети: псевдонимна картотека на секретни сътрудници, справочна картотека на унищожени секретни сътрудници, статистическа картотека на секретни сътрудници, именна картотека и т. н. Картотеката тук се явява основен отчетен документ. Почти едновременно с картотеките бяха предадени т. нар. регистрационни дневници. След това бяха предадени архивните фондове в цялото им видово разнообразие, това е най-обемистият архив.

²¹ Това означава, че към м. март 2011 г. бяха предадени около един милион архивни единици от МВР към Комисията по досиетата. Вж. например споделената информация на специален форум, организиран от фондация „Конрад Аденауер“ в гр. София в края на м. март 2011 г.: <https://desebg.com/2011-01-12-14-11-34/180-1->

дирекцията за архивите, така и в другите звена), както и на служители на Комисията по досиетата (от всички нива в нейната йерархична структура).

Всичко това бе синхронизирано, разбира се, с изграждането и официалното откриване на сградата на Централизирания архив на Комисията по досиетата в гр. Баня, близо до столицата. Откриването се състоя на 8-и февруари 2011 г.²²

Мисли върху перспективите

Когато разсъждаваме върху архива на Държавна сигурност (макар и съхранен в непълен обем), ние мислим върху днешния ден и близката историческа перспектива. Така или иначе – въпреки някои организационни неудачи, въпреки скритите и явните съпротиви на ведомства и служби по предаването на техните архиви, въпреки политическите съпротиви дори – в един момент целият запазен архив на ДС ще намери своя приют в Централизирания архив на Комисията по досиетата край софийския гр. Баня.²³

Посегателствата върху дейността на Комисията по досиетата през последните шестнадесет години бяха не едно и две. Според мен най-сериозна опасност като подривен потенциал имаха: непредаването на ведомствени архиви към Комисията, дори против законовите повели; атаката срещу решения на Комисията по оповестяване на принадлежност към Държавна сигурност пред Съда по правата на човека в Страсбург и пред българския Конституционен съд; опитите чрез тълкувателно решение на Върховния административен съд да се ограничат правомощията на Комисията да обявява принадлежност, след като вече е направила оповестяване на същото лице. *Дългосрочна е последицата от мотивите на Съда в Страсбург и мо-*

²² Съобразно последния доклад за дейността на Комисията по досиетата (тридесети поред) за половин-годишния период до м. декември 2021 г., внесен в НС, в архива на комисията се съхраняват: 1 517 198 архивни дела (съставляващи около 14 492 линейни метра и 2 595 435 броя карти и картони), 15 066 броя филмирани документи, 253 броя документи на електронен носител (CD), 3 778 броя филмови материали (ролки с учебни филми от ОДМВР в Русе и Враца и школата в Симеоново), 402 броя видеокасети. Информацията е достъпна на официалните веб-страници на НС и Комисията. Тук са включени, разбира се, и материали, получени не само от МВР, но и от други институции.

²³ От първо лице бих могъл да свидетелствам за организираната съпротива на ведомства (военно разузнаване, военен архив и др.), която предизвикваше разговори на най-високо политическо ниво (Президент, Парламент, Правителство), с оглед нейното преодоляване.

тивите на Конституционния съд: оповестяването на принадлежност към структурите на тоталитарната Държавна сигурност на лица, заемащи високо обществено положение, не само не ограничава фундаментални човешки права, а допринася за въздигане на гражданското съзнание и предпоставя много по-информиран избор пред гражданите, когато гласуват доверие на свои политически представители на публични длъжности. Опитите да се отслаби дейността на Комисията чрез различни перфидни юридически и други механизми едва ли ще спрат. Ала концентрирането на архива на ДС в единно хранилище, администрирано от Комисията по досиетата, е един необратим процес, който е пред своето завършване.

Ето защо от ключова важност е и институционалната съдба на Комисията по досиетата. А това сякаш отсъства от актуалния обществен дебат в началото на 2022 г.²⁴ Аз не се чувствам достатъчно подготвен да коментирам тази тема. Тя – така или иначе – ще намери своето решение: било чрез запазване пълна самостоятелност на Комисията, било чрез вливането ѝ в държавните архиви във вид на относителна автономност и др. под. Оповестяването на принадлежност към ДС е необходима мисия и за близкото бъдеще. Ала най-важно от всичко е съдбата на изградения с дълги усилия Централизиран архив. Той постепенно следва да се дигитализира, за да осигури безпрепятствено обслужване на изследователския интерес.²⁵ А преди това научно-справочният апарат, който ползва Комисията, следва да се приравни и реорганизира по посока на неговата класическа представа и същност и да се съобрази със заложените стандарти на общия Закон за националния архивен фонд.

Повтарям, аз не се чувствам достатъчно подготвен по тази важна тема, ала работата ми с архиви дава основание да направя подобен извод.

Така стигаме и до най-чувствителната тема: *дали документите на Държавна сигурност следва да са отворени на сто процента или следва да се анализират в режим на ограничения от морално или държавно/професионално естество (в смисъл на секретна информация и защита на сигурността)?*

²⁴ Необходимо е да се припомним, че към м. февруари 2022 г., когато се подготвя настоящият текст, мандатът на членовете на Комисията е изтекъл отдавна.

²⁵ За целта е нужно целенасочено финансиране и организаторска воля.

Следва да призная, че категоричен отговор на този въпрос аз не мога да дам; такъв отговор не е оформен в окончателен вид в моето съзнание.

Ако систематизираме кратък исторически опит, ще направим извод, че някои от целенасочените удари върху архива на ДС бяха направени именно по линия на „защита на класифицираната информация“. Например, чрез приемането на новия ЗЗКИ през 2002 г. бе сложена ръка върху архива на действащата тогава Комисия „Андреев“, а самата комисия бе разпусната. Все пак с базово значение е нормата от действащия Закон за досиетата от 2006 г.: *документите на бившата Държавна сигурност и РУ на ГЩ за периода от 1944 г. до 1991 г. не представляват класифицирана информация по смисъла на ЗЗКИ*. Ако такава норма липсваше – целият смисъл от създаване на Комисия по досиетата и съответен архив отлиташе в небитието.

Но съществуват и *други ограничения* относно дейността на Комисията по оповестяване принадлежност към ДС и относно дейността на изследователите. В основата на подобни ограничения са положени морално-етични съображения и те са напълно разбираеми – починали лица, лична информация, информация за трети лица и т. н. В огромната си част архивът на ДС съдържа информация от лично естество, дори до степен на интимност и най-чувствителни отношения между хората.²⁶ В по-ново време част от тази информация, съдържаща се в архива на Комисията по досиетата, попада под регламент и на Закона за защита на личните данни, и на Закона за достъп до обществена информация.

Тук обаче основният въпрос е: *дали изследователските интереси следва да бъдат ограничавани или тези интереси следва да бъдат обслужвани безпрепятствено и на сто процента, като дори в един бъдещ момент бъде елиминирана напълно посредническата роля на Комисията или неин наследник?* Признавам, че и на този въпрос нямам отговор. Ала някакъв отговор, струва ми се, трябва да бъде потърсен. Да, сложна, деликатна и в някаква степен опасна е преценката коя ценност е приоритетна: пълният достъп до докумен-

²⁶ Това още веднъж идва да покаже цялото безсмислие от ангажирането на огромен кадрови и финансов ресурс по събирането на такава информация. Това обаче напълно хармонизира с представата за тотален контрол върху обществените и личните отношения.

талните следи за нашето близко минало (като съобщество), или запазването на информационен филтър пред четящия човек.

Защото – в един момент всички, които четем архивите на тоталитарната служба „Държавна сигурност“ и следим дейността на Комисията по досиетата, може да се превърнем в полу-юристи, полу-историци, полу-изследователи.

Ограничителните завеси пред достъпа до този архив са очертани законово по няколко критерия.²⁷ *Най-напред*, не подлежат на публикуване данни за починали лица или лица, които са давали информация към ДС (или са изразили писмена готовност за това) до навършване на пълнолетие (чл. 30, ал. 1 от Закона за досиетата). *На второ място*, когато съдържанието на документите може съществено да наруши права и законни интереси на трети лица, чиито имена са споменати в документите, и липсва изрично писмено съгласие от тях или техни законни наследници, се предоставят копия, които не включват данните за третите лица (т. нар. анонимизиране).²⁸ *И на трето място*, не се разкриват и оповестяват публично документи, когато това би увредило интересите на страната в международните отношения или би създадо сериозна опасност за живота на дадено лице.²⁹ Видно е, че в първите две ограничения за достъп сме изправени пред съображения от морално-етично естество, а в третия пример – от естество за защита на международни отношения или на живота на конкретно лице, подпомагало дейността на ДС.

За пореден път ще споделя, че все още не мога да формулирам категоричен отговор на въпроса дали трябва да съществуват подобни ограничения или не. Но дебати по тази тема трябва да се проведат и това е логически свързано с бъдещето на Комисията и нейния архив. В това отношения опитът на страни, преминали през идентични перипетии като наследници на тоталитарни режими, също би бил от полза.³⁰ Ще повторя – става дума за преценка на относителна

²⁷ Не подлежат на проверка за принадлежност към ДС лицата, родени след 16-ти юли 1973 г.

²⁸ Чл. 31, ал. 6 и ал. 7. Тук е важно от организационно гледище дали съществува подготвен административен капацитет да се правят такива преценки.

²⁹ Чл. 32, ал. 1. През годините относно прилагането на посочената разпоредба възникваха периодични напрежения поради прекомерните усилия на някои от т. нар. секретни служби да се възползват от правомощия по този текст.

³⁰ Например при мои проучвания не мога по категоричен начин да установя дали в крайна сметка конкретно лице е регистрирано като сътрудник на ДС поради това, че е починало. А това е било важно за мен, когато искам да реконструирам

тежест на няколко отделни ценности. Все повече у мен надделява усещането, че *преградите пред изследователския интерес относно документалното наследство на ДС постепенно следва да отпаднат*; това наследство така или иначе е непълно поради унищожаването на голяма част от архива, описано по-горе. И в крайна сметка всичко ще опре до персонална изследователска съвест, когато се публикуват подобни документи.

Накрая бих искал да споделя известен опит относно дейността на т. нар. тайни служби в годините на демократизация. Имам предвид външно-разузнавателните служби на Република България (цивилна и военна), както и службата за държавна охрана.³¹ Това има косвено отношение към техните архиви, доколкото тези служби наследиха и документалната съвкупност на отделни звена от бившата Държавна сигурност.

Дори днес, от известна дистанция на времето, не мога да си обясня голямото закъснение при регламентирането дейността на тези служби, едва четвърт век след демократичните промени в България от края на 1989 г. Става дума за регламент на ниво закони в йерархията на нормативните актове. През целия тоталитарен комунистически период дейността на тези служби като част от Държавна сигурност се подчиняваше на правила, които бяха *подзаконови* и *секретни*. Но защо това положение се запази непроменено десетилетия наред и след 1989 г. (особено в аспекта „подзаконовост“ на нормативната база)? Кому бе нужно това? Защо бе пропуснат предприсъединителният период по пътя към членство в Европейския съюз (до 2007 г.), защо липсваха по-категорични импулси дори от международно естество? Разгърнатата законова уредба бе разработена много късно и влезе в сила на 01-ви ноември 2015 г. Това бе отделно и целенасочено политическо усилие, което имаше за резултат вливането в сила (за първи път в новата българска история) на четири закона в сферата на сигурността: Закон за управление и функциониране на системата за защита на националната сигурност, Закон за Държавна агенция „Разузнаване“, Закон за военното разузнаване и Закон за Националната служба за охрана. Тези закони са несъвър-

пълноценно жизнен път – кои биха могли да са причините за подобна регистрация или за даване съгласие за сътрудничество. Тук не изключвам вероятността (макар и много рядко) да е направена регистрация дори без знанието на лицето.

³¹ В известна степен разсъжденията се отнасят и до контрразузнавателните служби.

шени и страдат от редица пороци, но самото им разработване, приемане и влизане в сила е несъмнен институционален пробив. Нашият национален опит по този повод може да послужи за поука на съседните балкански държави, поели трудния път на присъединяване към Европейския съюз.

Тази тема, обаче, може да бъде предмет на отделно изложение.

Библиография:

Баев, Й., 2019. История на българското военно разузнаване, том 2. София: изд. Изток-Запад, 2019. [Baev, Y. Istoria na balgarskoto voenno razuznavane, tom 2. Sofia: Iztok-Zapad, 2019].

Кръстев, Г., 2006. Разузнавателните служби на България: възникване, развитие, перспективи. София: Военно издателство. [Krstev, G. Razuznavatelните sluzhbi na Bulgaria: vaznikvane, razvitie, perspektivi. Sofia: Voенno izdatelstvo, 2006].

Станчев, Ст., Р. Николов, Й. Баев, 2017. История на българското военно разузнаване, том 1. София: изд. Изток-Запад. [Stanchev, St., R. Nikolov, Y. Baev. Istoria na balgarskoto voenno razuznavane, tom 1. Sofia: Iztok-Zapad, 2017].

Янчев, В., 2013. Службите за охрана в България. От Княза до Президента (1879 – 2013). София: УИ „Св. Кл. Охридски“. [Yanchev, V. Sluzhbite za ohrana v Bulgaria. Ot Knyaza do Prezidenta (1879 – 2013). Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“, 2013].